

ՎԱԶԱԳԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀԱՅ ԱՎԱՆՂԱԿԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՀՐԱՆՏ ՍԱԹԵԻՈՍՅԱՆԻ ՍՏԵՂՈՎՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ՄԵՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ սեփական լինելությունը կերտում է ընտանիքի, ազգի պահպանության, պետականության կայացման ճանապարհով, որն իրողություն է դառնում ամենօրյա ջանքերի շնորհիվ: Այս գործընթացն ավարտ չունի եւ չի ունենալու երբեւիցե, եթե, իհարկե, տվյալ ժողովուրդը չի ցանկանում հեռանալ պատմության թատերաբեմից: Ամենօրյա մարտահրավերներին դիմակայելու համար մարդկությունն արարել է այնպիսի միջոցներ, որոնք հնարավորություն են տալիս հաղթահարելու ժամանակը. մի դեպքում դա անհատի տաղանդն է, որ ապահովում է նրա անմահությունը փառքի ճանապարհով, իսկ մյուս դեպքում՝ այն ուղին, որ հատկացված է սովորական մահկանացուներին. դա ընտանիքն է եւ ազգությունը: Այստեղ ամեն մարդ ավելի ապահով է զգում իրեն: Մարդը չկա, բայց ազգն անմահ է, հետեւաբար անմահ է մարդը:

Այսուհանդերձ այս ամենի հիմքում ընտանիքն է, որ հստակ նպատակ ունի. այստեղ դրվում են ժողովրդի անմահության հիմքերը. երեխան իրեն ապահով ու անվտանգ է զգում ընտանիքում, երկրի քաղաքացին՝ իր հայրենիքում. եթե այս ամենը չկա, ուրեմն դրանք եղծել են իրենց նախնական իմաստը կամ էլ կործանվել են: Գոյակցության նման ձեւերը բնորոշ են այլ ժողովուրդների եւս: Բայց եւ չի կարելի անտեսել առանձնահատուկ որակները, որոնք բնորոշ են այս կամ այն ժողովրդին, եւ դա մեծ չափով պայմանավորված է նրա նկարագրով, պատմությամբ, անցած ճանապարհով: «Գլխատված երկրի հայ գլուղացին իր տունն իհարկե պետություն եւ իրեն էլ այդ պետության մշակի հետ նաեւ իշխանն էր դարձնելու. երկրի ազնվականությունն անցավ հայ շինականին, թշնամու առաջ հայոց պետականության փոխարեն հայի տունը կանգնեց»,¹– Համո Սահյանի բանավոր խոսքն է բերում Հրանտ Մաթեոսյանը¹: Սա պատմության մեջ: Բայց

¹ Հր. Մաթեոսյան, Երկեր երկու հատորով, Երեւան, 1985, հտ. Ա., էջ 6 (այսուհետ կնշվի սույն հրատարակության միայն էջը եւ հատորը):

ոչ պակաս կարեւոր է սեփական նկարագրի գեղարվեստական իմաստավորումը, որ դառնում է դարեր գնացող քարագրված խոսք, իսկ դա կարող է իրականացնել միայն բացառիկ նվիրումով օժտված կանխատես մարգարեի հայացք ունեցողը, որ զգում եւ տեսնում է ավելին, քան սովորական մահկանացուները: Ավելին՝ նա բաց է անում ինքնաճանաչման դուռը, որպեսզի աշխարհի մոլորյալ ճանապարհներին հայտնված անառակ որդիները ներս մտնեն սրթսրթալով եւ հաղորդակցվեն իրենց գոյություն նախնական ձեւերին, որ քաղաքակրթության կրակից վառած լեզուն ընդհատ բառեր չարտաբերի ու սեփական քիմքով զգա բառերի նախնական արժեքն ու համը:

Ավելին՝ Մաթեոսյանը ծանրանիստ, խորագիր պատկերներով քարտեզագրում է ինչպես հայի տեսակի անցած ճանապարհը, այնպես էլ նրա տունը՝ ընտանեկան ավանդույթներով, մարդկային հարաբերությունների ողջ գունապնակով հանդերձ: Այդ գրականությունն այսօր դառնում է առավել քան անհրաժեշտ, քանի որ համաշխարհայնացման քաղաքականությունը փորձում է հաշմել մարդկային դարավոր հարաբերությունները, որպեսզի «ժողովուրդներին ձեւի ըստ իրեն»: Նման գայթակղություններ եղել են բոլոր ժամանակներում, եւ ամեն անգամ ժողովրդի հավաքական բնագոյը նրան ետ է պահել անդունդից: Ամեն անգամ նա ապավինել է սեփական արմատներին, որոնք են ընտանիքը, եկեղեցին, պետականությունը, որ հեռահար նպատակով միտված է դեպի ազգը՝ իր նկարագրով, պատմությամբ, գոյակցության ձեւերով: Այնքան հեռահար է ժողովրդի իմաստությունը, որ նման վտանգներից պաշտպանվելու համար իր էպոսի վերջին ճյուղում՝ Մհերի անցած ճանապարհով՝ որպես թաքնագրված բացառիկ հաղորդագրություն, ուղղորդում է մեզ դեպի մեր ակունքները: Աշխարհի խառնափնթոր, քաոսային վազքի մեջ միակ ճշմարիտ ուղին սեփական ակունքներին վստահելն է:

« Դու նիցջե ուսումնասիրել ես», - հարցնում է Նւան Արմենակ Մնացականյանին: « Ոչ, ես Թումանյան եմ ուսումնասիրել», - հնչում է պատասխանը (Բ., 160): Այսինքն՝ ես ինչո՞ւ պիտի հավատամ մեկին, որ կապ չունի մեր իրականության հետ, բայց չպիտի հավատամ իմ հանճարին, որ իր հայրենիքի փրկության զոհասեղանին հանեց սեփական որդուն:

Մաթեոսյանն այս իմաստով առասպելական Մհերն է. նա թույլ չի տա մեզ՝ սնահավատներիս, չնչահավատներիս, տատանվողներիս, մոլորյալներիս կորցնել տան ճանապարհը. «Տարեգիրները իրենց ժամանակին

երկրի գլխատման պատմությունը մատենագրել են, ես ջանում եմ վկայել իմ ժամանակի հայոց տան այդ ազնվականությունը» (Ա., 6):

Քանի որ ընտանիքի խնդիրը՝ իր ամբողջական նկարագրով, ուղղվածությունը այնքան հիմնավոր է ու տարածուն Մաթեոսյանի երկերում, որ դրա մասին կարելի է խոսել ցանկացած հարցի պարագայում, խոսքն առավել որոշակիացնելու նպատակով առավել կարելու է Արեւմտաթ-Արեւելք փոխհարաբերության քննությունը, որտեղ կենտրոնում հենց ընտանիքն ու նրա շուրջ ծավալվող իրադարձություններն են:

Մաթեոսյանի «Խումհար» վիպակը երեւոյթ էր Խորհրդային Միության գրականության մեջ: Այստեղ հարցադրումների սահմանները բավականաչափ լայն են: Բայց, ի վերջո, «Սա փոքր աշխարհի տիրոջ տարեգրությունն է մեծ աշխարհի՝ նորօրյա Հռոմի մասին: Եկել են նրանք՝ մեծապետական նկրտումներով՝ փլելու քո կավե խրճիթը, դու ուզում ես բարձրաձայնել քո ցավը, իսկ նրանք դրա կարիքը չունեն: Մնում ես մենակ, քանի որ ինքնապաշտպանական բնազդը քեզ ետ է դարձնելու քո սկիզբը, քո երամը, եթե իհարկե, ճանապարհը շարունակելու ցանկությունը քո մեջ չի մեռել»²:

Իր երկում Անտոնիոնիի «Գիշեր» ֆիլմի պատումային արժարժույթներով գրողը մերժում է արեւմտյան քաղաքակրթության նվաճումները, ինչպես եւ ռուսական մեծապետական քաղաքականության ստեղծած մշակույթը՝ իր հետեւանքներով՝ կինոարտադրությամբ, նացիստական միտումներով եւ այլն: «Ելքը սեփական ժողովրդի բարոյականությամբ առաջնորդվելն է, դա անհրաժեշտ պաշար է, որին վստահաբար կարելի է ապավինել»³:

Վիպակում կարելու տեղ ունի Ժակլին Քենեդու եւ Օնասիսի ամուսնության պատմությունը՝ որպես արեւմտյան քաղաքակրթության «ձեռքբերում»: Եթե Արմենի եւ էլզարի համար սա անբնական երեւոյթ է, ապա Մակարովի համար սա «փոխշահավետ ամուսնություն» է: Անհայտ երկրի տիրակալը դառնում էր հայտնի մարդ, Ժակլինի «բերած վիթխարի բարոյական կապիտալը» փոխհատուցվելու էր անչափելի նվերներով, իսկ ամուսնալուծության դեպքում՝ տիկնոջը տրվելիք միլիոնավոր գումարներով: Սա հարաբերությունների նոր աստիճան է, երբ լուծվում են անհատական որակները, եւ անցում է կատարվում

² Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Հրանտ Մաթեոսյան. ստեղծագործությունը, Երեւան, 2013, էջ 247:

³ Անդ, էջ 249:

«նախրային կենսաձեւին»։ Եթե հին աշխարհի Զեւսը առեւանգում էր, քանի որ որոշակի զգացմունք էր տածում «կանանց թագուհու» հանդեպ, ապա նոր ժամանակների Զեւսը մտահոգ է գողացված հարստության օրինականացմամբ, իսկ «կանանց թագուհին»՝ շքեղության հանդեպ ունեցած մարմաշով։

«Մարդը՝ որպես հասարակական կենդանի, կոչված է ավելի փոքր հանրության, այլ կերպ՝ տեսակային, քան համընդհանուր՝ նախրային հասարակության անդամ լինելու»⁴։ Անհավատալի է մարդու ուսերին համամարդկային խնդիրներ դնելն ու հուսալը, որ նա դրանք լուծելու է։ Անգամ ԱՄՆ-ի նախագահն իր տունը, իր երջանկությունը, իր հավատարիմ կիներն ունենալու իրավունքն ու նպատակն ունի։ Բայց այդ աշխարհի բարոյականությունը թույլ է տալիս գնդակահարված ամուսնու բարի անունը աճուրդի հանել, եւ դա «մեծ աշխարհը հասկանում է», ինչը չի կարող հասկանալ փոքր երամի՝ փոքր հասարակության անդամը։

Սիրիական անապատների նավթամուղից ժակլինին գրված Պողոս Յավրումյանի նամակները ծաղրի առարկա դարձան մամուլի բերանին։ Նա գրում էր, որ իր համեստ աշխատավարձը կբավականացնի ժակլինի երեխաների ապրուստ-ուսումին, հակառակ պարագայում երկհերթ կաշխատի, եւ «իրենց ընտանիքը հայի բախտավոր ընտանիք կլինի»։ Սրանք միանգամայն տարբեր աշխարհայացքային ըմբռնումների տեր մարդիկ են, հստակորեն սահմանազատված են Արեւմուտքն ու Արեւելքը՝ իրենց բարոյական ընկալումներով։ Ընտանիքը Պողոս Յավրումյանի համար օջախ է՝ ջերմությանմբ, մարդկային նախնական, պարզ հարաբերությունների, միասնության, հետեւաբար եւ երջանկության զգացողությամբ լեցուն, որին հակադրվում է գործապաշտ, երբեմնի մարդկային կապերը եղծած Արեւմուտքը՝ ժակլինի՝ հարստության հանդեպ օրավուր աճող պահանջներով։ Վերջինիս համար դժվար է այլեւս պահել հավատարմությունը, քանի որ այն, ըստ երեւույթին, բացակայել է հենց սկզբից։ Երկրորդ անգամ դա փնտրելու նպատակ էլ չկա, քանի որ առաջնայինը շահն է։ Բայց, իհարկե, Մաթեոսյանը միայն որոշակի օրինակներով չէ, որ հակադրում է տարբեր հասարակական կեցությունների մեջ ի հայտ եկած խնդիրները։ Նրան գրավում են եւ արվեստում դրանց գոյության ձեւերը, որոնք գալիս են առավել ընդհանրացված ցուցադրելու մարդկության հիվանդության ակունքները։ Վիպակն ընդմիջարկվում է Անտոնիոնի

⁴ Անդ, էջ 256։

«Գիշեր» ֆիլմով, որտեղ դեպքերի կենտրոնում միայնակ մարդն է: Ֆիլմը նվաճել է Վենետիկի, Կաննի, Սան-Պաուլոյի, Բարսելոնի, Մեխիկոյի, Լոս-Անջելեսի, Ալժիրի, Ստոկհոլմի, Պրահայի կինոփառատոնային մրցանակները: Ասել է թե՛ մարդկությունն իր լավագույն՝ քաղաքակիրթ մասով ճանաչում է Անտոնիոնի ֆիլմը, դրանում եղած փիլիսոփայական, բարոյական հարցադրումները, ուստի դրան հակադրվելու ոչ միայն ուժ, անգամ ցանկություն էլ չի դրսևորի աշխարհի մնացած կեսը, որ հագիվ թե ասելու բան ունենա: Բայց այստեղից էլ սկսվում է ամենահետաքրքիրը. քաղաքակիրթ աշխարհը «երջանիկ անգիտության» մեջ է, նրան տրվում են աշխարհի հաշվարկելի ձևերը, երեւոյթների արտաքին որակները եւ ոչ կենդանի կյանքն ամբողջության մեջ:

Ֆիլմի կենտրոնում միայնակ մարդն է՝ արդեն փլուզման եզրին հասած ընտանիքների տեսարաններով: Կինը՝ Ժաննա Մորոն, ներքուստ զգում է, որ ինչ-որ բան այն չէ, ուստի հարկ է խոսել, բացատրվել ամուսնու՝ Մարչելոյի հետ. նա ներքուստ ցանկանում է պահպանել ընտանիքը, իսկ դիմացինը նրան լսելու ցանկություն չունի. ելքն առաջժամ սեռական կապն է, որը չի դառնում հոգեկան հարաբերությունների արտահայտություն:

Մաթեոսյանն ընթերցողին է փոխանցում մարդկանց հոգնածության, թախծի, հոգեւոր առումով մեռյալ գոյության ընթացքը: Պատահական չէ, որ Ժաննան դրսի մի անկյունում լաց էր լինում «հիվանդ աշխարհի համար»: Ֆիլմն ավարտվում է ամուսինների՝ փոսի մեջ գլորվող պատկերով. Անտոնիոնին մտորելու տեղ է թողնում. արդյոք մարդկությունը (տվյալ դեպքում Արեւմուտքը) դուրս գալու է այդ փոսից: Ահա այս խառնափնթոր իրականությունը վանում է Արմիկ Մնացականյանին. քաղաքակիրթության անզորությունը նրա հերոսին հաղապարհում է մշտապես գնալ դեպի ակումբները, դեպի ավանդական ընտանիքը, որտեղ միանգամայն այլ օրենքներ ու մարդկային հարաբերություններ են գործում, որտեղ կյանքը, ժամանակը կենդանի ամբողջություն են յուրաքանչյուրի, բայց եւ բոլորի համար միաժամանակ: «Մարդը մենակ է» պարտադրվող փիլիսոփայությանը գրողը հակադրվում է իր երկրի, տան բնական ընթացքի մշտառկա ներկայությամբ: Մեծապետական քաղաքականության պարտադրող շեշտին հակընդդեմ կա ներքին պահանջ. նրա «գյուղացի գոյությունը» կասկածելով խնդրում էր, թե «մեր տան պատասխանատվությունը գուցե մեզ տայիք, հա՛» (Բ., 131): Պարտադրվող քաղաքականությունը առաջադրում էր ասենք Ֆաշիզմի դեմ գրել, բայց ոչ հայոց

ցեղասպանության, քանի որ աշխարհը միայն առաջինի մասին գիտի, բայց ոչ երկրորդի, ֆիլմ ստեղծել, որ երկրի գաղափարները խոթի աշխարհի աչքը, մինչդեռ հարկ է պահել մարդկայնությունը, որ չի փոխարինվի եւ ոչ մի բանով: «Բայց այդ ինչպե՞ս է պատահում, Իվան Միխայլովիչ, որ տղայի կարմիր փուշիկը չար տղաները ծակում են, կարմիր փուշիկը մեռնում է՝ եւ մենք լաց ենք լինում, իսկ ուրիշ նկարներում զինվորներ են սպանվում, կապիտաններ ու մայորներ են զոհվում եւ անգամ գեներալ է խփվում...» (Բ., 132): Ինչ է ստացվում, ուրեմն ես իմ կյանքն ըստ Անտոնիոնիի՞ պետք է ապրեմ, ընտանիքում եղած կապերը վերաձեւեմ ըստ Անտոնիոնիի՞:

Մարդը մենակ չէ: Նա չի կարող մենակ լինել: Մաթեոսյանի դեռահաս հերոսը, որ թվում է՝ մենակ էր լինելու, բոլորովին այլ աշխարհընկալում ունի, ապրելու այլ հարաբերությունների կրող է: «Իմ տղան լաց է լինում, որովհետեւ կովի համար խոտ չի բերել, բայց նրա շուայ, միամիտ, անվարձ, մայրական ջերմությամբ տաքանում է» (Բ., 164): Եթե տղան նիհար, լայն թիկունքով հորը չխղճար, եթե ախպերիկի համար լացը չգար, տղան կգնար մեռնելու: «Իմ տղան մենակ չէ, նրանք բոլորն իմ տղայի մեջ են: Հերը գիտի, որ տղան տաք գոմում է, ու հանգիստ է: Տղան գիտի, որ հերը հանգիստ է, եւ եթե թոկը հիմա մեխից իջեցնի, վիզը գցի ու կախվի՝ հորն ստորաբար խաբած, հոր արդար գլխին թաքուն խփած կլինի...» (Բ., 165): Մարդը չի կարող մենակ լինել, հակառակ դեպքում նա կդադարի մարդ լինելուց: Մարդկային, ընտանեկան այն ջերմությունը, որ կա նրա հերոսների մեջ, դառնում է գոյության կարեւոր նախապայման, այստեղ բոլորը անհանգստացած են իրենց մերձավորով, հարազատով, ապրում են նրանց հոգսը, լավն ու վատը համարում իրենցն ու բոլորին:

Թերեւս կարեւոր է հոր եւ տղայի միջեւ եղած հարազատական կապը, որն ավելին է, քան ընկերականը: Հեռու Մոսկվայում ուսանող տղային հայրը ծանրոց է ուղարկել: Մի պահ հերոսը մեծ քաղաքի հեղձուցիչ, ապականված օդից կտրվում է, քանի որ հաղորդակցվում է իր ակունքներին, նա չի ցանկանում, որ որեւէ մեկն իր ներկայությունը բերի այդ նախնական, անիմանալի ջերմություն արձակող բույրերի մեջ: Հեռվից հեռու տեսնում է հորը, որ գնում է գայթուն քայլերով, հոգնած է, մեռնում է, բայց «կքնի գործից հետո. իսկ գործին վերջ չկա, եւ գործ անելուց՝ էդ ո՞վ է մեռել որ, ոչ ոք էլ չի մեռել» (Բ., 200): Քիմիական մատիտը

լեզվի վրա թացացրել ու գրել է հասցեն: Թեևատակել է ծանրոցն ու գայթուն քայլերով ճանապարհով Հովիտ՝ փոստ, որովհետեւ փոստատարը միթեւանի տղա է, էդ բեռը ո՞նց տանի, համ էլ հիվանդանոցից տեղեկանք է վերցնելու այն մասին, որ հոկտեմբերի հինգից քսանյոթը մեջքի ցավով պառկած է եղել հիվանդանոցում: Մեջքի ցավն ինչ է, եթե մեծ երկրի մայրաքաղաք հասած որդուն ծանրոց է հասցնելու: Եւ հիմա, այդ արեւոտ օրվա, հոգնած ճանապարհով ու հարազատի ջերմությամբ լեցուն ծանրոցը հասել է Մոսկվա ու դրված է ուսանողական հանրակացարանի սեղանին:

«Ես պոկեցի արկղի երեսը: Խնձորի բույրը դանդաղ ելավ արկղից, փարվեց իմ դեմքին, բարձրացավ, կախվեց առաստաղից եւ ապա մանրամասնորեն լցվեց սենյակի բոլոր անկյուններն ու անցքերը: Սենյակը դարձավ գյուղի մեր տունը: Միկոլա Տարանի բաժակը ես վերցրի սեղանի վրայից, թաքցնելու տեղ փնտրեցի, ցանկացա շարժել լուսամուտից եւ դրեցի ջեռուցման մարտկոցի ետեւը: Ես տախտակի եզրերից մեկիկ-մեկիկ հանեցի հորս խփած մեխերը, եւ հորս տաշած տախտակը, հասցեով, սեղանի վրա հենեցի պատին... Այնտեղ, մեր արեւոտ քիվի բնում, օգոստոսի մեջ խլվում են ծիծեռնակները, եւ բույր է առնում խնձորենին» (Բ., 2003): Հիշողություններն առավել առարկայական տեսք են ստանում, հիշում է, թե ինչպես է հայրը խնձորենին պատվաստել. «...Նա ինձ պաշեց ու դրեց ծնկին, մենք երկուսով կտրեցինք վայրի ջահել ծառը, նա ինձ ասաց՝ ապրես, եւ ես շատ հավատացի, թե ծառը ես եմ կտրել, եւ խոնավ շորի փաթեթից հանեց պատվաստի շիվերը: Եւ բնի ու կեղեւի նրբին արանք խրեց պատվաստի մատները – չորս հատ» (Բ., 2004): Ընտանեկան կյանքի ջերմությունը հորից է փոխանցվում, եւ վերջ չունի. ծառն աճեցնելը, որդուն դաստիարակելն ու տունը շեն պահելը նրա ամենօրյա, չընդհատվող աշխատանքի արդյունքն են: Հոր եւ որդու միջեւ գոյություն ունեցող ոչ միայն արյունակցական, այլեւ ներքին, հոգեւոր կապը նրանց երկուստեք հարստացնում է մի դեպքում կենսափորձով, մեկ այլ դեպքում՝ երիտասարդական մտքի թռիչքով: Պարզ է, որ այս հարաբերությունները դարերի պատմություն ունեն եւ արտացոլված են դեռեւս Հայկի առասպելում⁵:

⁵ Համադրելով հայ եւ ռուս պատմագետների երկերը՝ «Հայկական ընտանիք» գրքի հեղինակը եզրակացնում է, որ Հայկը Բաբելոնից հեռանում էր ոչ այնքան Բելի հետ առճակատումից խուսափելու, որքան առաջացյալ տարիքի հասած հորն օգնելու նպատակով: Տե՛ս «Հայկական ընտանիք», Երեւան, 2018, էջ 12:

Իհարկե, տանից ստացած, արեւ կերած խնձորենին նրան դարձնում է ավելի ուժեղ, ավելի զգայուն իրեն խորթ երեւույթների հանդեպ: Նրան զորավիգ է եւ հեռվից հեռու իրեն հետեւող մայրը, որ, հիվանդանոցում պառկած, որդու համար սպիտակ գուլպա է գործել: Նա, անգամ առաջացած տարիքում, անգամ հիվանդ վիճակում, չի ուզում իրենից վանել դարավոր պարտականությունը, նա չի ցանկանում իր հոգսերի բեռը թեթեւացնել՝ պետության բեռը ծանրացնելով: Նա չի հավատում, որ պետությունը կարող է այնպիսի բան գործել, որ լինի «մայրաբար տաք եւ քաղաքավար կոկ»: Այդ կինը չի ուզում որդու խնամքը ուրիշին հանձնել, թեեւ որդին արդեն երեխաների տեր է ու, թվում է, պետությունն էլ իր քաղաքացուն խնամելու պարտականություններ պիտի ունենա: Նա իր որդու խնամքի մեջ «պուստ տեղեր է տեսնում», որոնք պետության հոգսը չեն: Աշխատում է օրն ի բուն, հանգստանալու մասին չի էլ մտածում: «Հողի, փայտի, հացի, մասրենու, արաղ քաշելու գործը մատները կոշտացրել են: Մատները ոստակալել են, լավ չեն ծավւում, հյուսելու շուղերն ընկնում են մատների միջից» (Բ., 205): Նա իր ամուսնուն խանութի գուլպա է հագցնում, իսկ որդու համար ինքն է հյուսում: Իսկ որդու ոտքի չափսը տասնհինգ տարվա հոգսերի մեջ չի կորցրել: Ահա այս հոգսերի, ամենօրյա աշխատանքի մեջ հասակ առած Արմիկ Մնացականյանը նույն կերպ ստեղծելու, կայացնելու էր իր ընտանիքը. «Տղայիս խմորե անատամ ժպիտը բացվեց օրորոցում, աղջիկս թաթերի վրա դուրս գնաց.՝ Որպեսզի ախպերիկը քնի, դառնա մեծ ախպերիկ, միասին տապկնոցի խաղանք,՝ արդուկի սեղանին հակված՝ ընտանիքի այդ դաշինքը ժպիտով գուրգուրեց Հասմիկը, խոհանոցի տաքության մեջ թեյամանը չխկչխկում էր, եւ ինձ պարուրեց մանկահոտը» (Բ., 208):

Մեծ քաղաքի ծանր, մոլի, «նախրային կենսաձեւերով» ապրող մարդկանց գոյությունը հերոսին հետ է մղում դեպի հայրենի գյուղը, այնտեղ, ուր դարավոր ավանդույթների վրա կայանում է իր հայրենի տունը՝ անկախ այն հանգամանքից, որ Իռկա Օբուխովան մի օր տափանելով անցել է, բայց երկիրն ուղղել է մեջքը. «Տափանված չի լինի, չվախենաս, ձերոնք պինդ են,՝ ասաց նա» (Բ., 240): Վրացի ընկերոջ դիտարկումը նաեւ որոշակի նախանձի դրսևորում է: Թեեւ մեծ են եղել վտանգները եւ հիմա էլ մեծ են, այսուհանդերձ հայի տեսակը ժամանակի մեջ գնացող ու դիմակայող տեսակ է, ինչը թաքուն հիացմունքի է արժանի:

Համաշխարհայնացման քաղաքականությունը, որ վաղուց է սկսվել, եւ դրա արդյունքն էլ ընդհանուր բարձիթողի վիճակն է ու ազգերի կործանումը, չի կարող դառնալ գոյության կռիվան: Դրան Մաթեոսյանը դեմ է իր ողջ ստեղծագործությունամբ. միայն ավանդույթի վրա է կայանում մարդկային տեսակը՝ որպէս բնության, աստվածային կամքի դրսեւորում: Հետեւապէս դրսից ամեն կարգի միջամտություն անընդունելի է ու վնասակար:

Արմիկ Մնացականյանը կռիւից հետո հանրակացարանում՝ հատակին, գտնում է Վիկտոր Իգնատեւի ծոցատետրը: Բազմաթիւ համարների դարձերեսին հայերենի տառերն են, եւ նրան թվում է, թէ Վաքսբերգի ծոցատետրն է, հայերեն գիրն օր ծերության սովորում է, որ տեսնի, թէ իր մասին ինչ է ասվում այդ երկաթագիր (ընդգծումը.՝ Վ. Գ.) դռն ետեւում: «Ես դանակա հանեցի, բացեցի եւ հիմքից զգուշորեն կտրեցի ծոցատետրի այդ թերթը, հետո, դարձյալ դանակով, սոսնձած եզրերն անշատեցի իրարից: «Կներես,՝ ասացի ես ծոցատետրի տիրոջը,՝ իմ դուռը, կներես, ծածկում եմ, քիթդ քեզ քաշիր» (Բ., 230):

Ահագնացող աշխարհում սեփական տան դռներն ամուր փակելը աշխարհի ձայների հանդեպ խուլ ձեւանալու նպատակ չի հետապնդում, այն, ինքնապաշտպանական բնազդից մղված, սեփական ինքնությանը տեր կանգնելու ներքին պահանջ է, որին միտված է Մաթեոսյանի հերոսը:

Ինչպէս գոյաբանական փիլիսոփայության մեջ, մասնավորապէս Թովմա Աքփինացու երկերում⁶, այնպէս էլ Մաթեոսյանի աշխարհայացքային ընկալումներում ցանկացած արարած ընդհանուր կեցողության առանձին մասն է, եւ, բնականաբար, կեցողությունը բոլոր արարածների ամբողջությունն է: «Ամեն շունչ արարած իր կյանքով ապրում է, իսկ բոլոր կյանքերը միասին Աստծու կյանքն են, դրա համար էլ Աստծու հոգսը չի, որ էստեղ՝ ձորի էս երկրիս վրա մեկս մյուսի կյանքն ուտում ենք» (Բ., 238):

Մարդկությունը երբեք այնքան ծարավ չի եղել հարստության, վալելքի, որքան այժմ: Գերհագեցած զգացմունքներով մարդն անկարող է ստեղծել, արարել ինչ-որ բան, առավել եւս ճշմարիտ արվեստ: Արարվող հացն իրականում դժվար ստեղծվող հացն է, որ պահում է աշխարհը: Անճիգ ուժով հացի արարումն ինքնախաբեության է նման, իսկ դա մի օր բացահայտվելու է, ինչը եւ տեղի ունեցավ («Ես ու դու կարծում

⁶ Ա. ԲԵՐԳՍՈՆ, Բարոյականության եւ կրոնի երկու աղբյուրները, Երեւան, 2001, էջ 309:

ենք, որ մեր գյուղատնտեսությունը ետ չի մնացել»,– կեղծում, խաբում է Իվան Միխայլովիչը, որ մեծ երկրի մշակութային քաղաքականություն պարտադրողներից մեկն է (Բ., 146))։ Հարկ է հենվել նախնյաց փորձի վրա. սակավապետի կյանքով ապրել նշանակում է հետեւել սեփական էություն, ոգու առողջությանը։

Մարդը հարկ է, որ ապրի ըստ բնության, նրա առաջադրած պահանջների։ Եթե մարդը չսահմանափակեց օրավուր աճող իր պահանջները, ապա կործանումը կդառնա անխուսափելի։ Այս համատեքստում հարկ է հիշել Սիմոնի խոսքը։ Դա նոր ժամանակների Համբոյի նամակն է Գիքորին, բայց որքան տարբեր են դրանցում ներկայացվող պահանջները։ Սոցիալական թշվառությունը հարկադրում էր Համբոյին հույսը դնել դեռահաս երեխայի վրա, որն աշխատանքի դիմաց անգամ վարձ չի ստանում։ Սիմոնի համար ժամանակներն այլ են, բայց որդին մեծ քաղաքում մնում է վտանգներին ենթակա Գիքոր, որն այդպես էլ չի հարմարվելու մեծ քաղաքին, ինչպես Գիքորը չհարմարվեց։ Եւ զարմանալի էլ չէ, որ Սիմոնը նամակում առանձնացրել է արատներից ամենավտանգավորը, երբ մարդը կմոռանա զուսպ ապրելու պահանջը եւ կտրվի հեշտ ապրելու պատրանքին. «Խմողների հետ գործ չունես, ամոթ է, որ այդ հասակիդ կովի-վեճի մեջ ընկնես» (Բ., 206)։

Ավանդական հարաբերությունների եւ նորի հակադրությունը լավագույնս արտահայտված է Հրանտ Մաթեոսյանի «Աշնան արեւ» վիպակում։ Հեռուներից Ծմակուտ եկած հարսին՝ Աղունին, գրավում են ոչ թե ապրելու ավանդական կարգն ու մարդկանց՝ անշար ապրելու վարքագիծը, այլ այս ամենից փախչելու ամենօրյա տառապանքը, երբ «օրնիբուն աշխատելու հոգսին ավելանում է եւ լավ ապրելու հոգսը»։ Աղունին գրավում է քաղաքի վարքուբարքը, ուր խաբեությունը մտել է կենցաղ եւ «հեշտացնում» է կյանքը։ Ռադիոն երգում է, արդուկը տաքանում է, լույսերը վառվում են, վառարանը տաքացնում է, բայց «հաշվիչը չի հաշվում, մի բան են անում՝ էդ բոլորը լինում է անփող»։ Եթե հասարակական կյանքում արածի եւ դրա դիմաց վերադարձվածի հավասարակշռությունը պահողը «հաշվի» է եւ ոչ թե աշխատանքով ընդհանուրի, երկրի ունեցվածքն ավելացնելն ու դրա դիմաց նոր միայն վարձ ստանալը, ապա ոչ մի «հաշվի» չի կարող կանխել խաբեությունը։

Դրսից գյուղ եկած հարսն առաջին իսկ օրից բախվում է ավանդական կացութաձեւին։ Աղունը տարիների հեռվից մի պահ մոռանում է, որ

իր գովերգած հայրը, տունը, որտեղից եկել էր ինքը, նման էին դժոխքի: Խորթ մայրը «տակվերոց արեց» օժիտակալն, ու Ծմակուտ միայն մորաքրոջ գործած սիրամարգ ու եղջերու կարպետները հասան: Մտածեցին, որ Իշխանն այնքան էլ լուրջ չի մտածել կամ արժան չի համարել որբին: «Կնյազ Իշխանի տանը էլ բան ես թողել, թե եղածը էս է, սրբել, բերել ես, ախչի», - ասաց Աբել ապին: «Կնյազ Իշխանի տանը ես քոծ էի, ես էնտեղ մայր չունեի, ապի», - ասաց ինքը: «Պահ, պահ, պահ, - ասաց Ադամը, - լեզուն էլ է բերել» (Բ., 14):

Հայ ավանդական ընտանիքում երբեք էլ չի անտեսվել աղջկա դերը, հետեւաբար ամուսնացնելիս կարեւորվել է օժիտի ձեւով նորապսակներին օգնելը: Եւ ահա նորահարսը հետը գրեթե ոչինչ չի բերել: Խոսքը տվյալ դեպքում ավանդական պատկերացումները զանց առնելուն է վերաբերում, ինչին դեմ է ընտանիքը: Իրենք նման ձեւով աղջիկ որեւէ մեկին չէին տա: Սակայն պարզվում է, որ ընդունված կարգը խախտված է ինչպես ավանդույթի, այնպես էլ առօրեականի մակարդակում. նորեկ հարսը «լեզու է դարձնում», իրեն ուղղված մեղադրանքներին պատասխանում փոխադարձ մեղադրանքներով. «Տուններդ ազատ է, հինգ սենյակ ունեք, միայն երեխայի պակասությունն եք քաշում» (Բ., 14): Սա արդեն ավանդական կենսաձեւին բացահայտ կոիվ հայտարարելու նման է, ինչը սկեսուրը չէր հանդուրժի. «Մազերը բռնեց ու կողպեքով աղաց կողերն ու մեջքը»:

Միատեղ ապրուստ էր ու հավաք ընտանիք, չորս պատի մեջ հաց էին ուտում, լվացք էին անում, քնում էին, տրեխները հանում էին, ոտքները լվանում էին «ապին, նանը, Ադամը, Մանեն, Սիմոնը, Արփիկը, Արաքսին, Սիրանը, Հակոբը, Հրաչիկը, Սվետիկը, Ամալյան, Վազգենը, ինքը, Հովրտի բարեկամները, Դսեղի բարեկամները, Խաչերի բարեկամները, միւրգ ծախելու եկած զազախեցիք» (Բ., 14):

Այս ընտանիքը տնտեսութունը դարձրել էր ոչ թե շահառության, այլ ապրելու միջոց, եւ երբեք էլ մարդիկ չեն մտածել ավելին ունենալու մասին, չեն անհանգստացել հեռու քաղաքներում լավ ու վատ ապրողների համար, այլ ապրել են իրենց բաժին կյանքն ու գոհ եղել դրանով: Աղունն անընդհատ հեգնում է այդ մարդկանց ապրելու համեստ կենսաձեւը: Նրա համար սիրտ պայթելու չափ սարսափելի էր տեսնել կարտոլ ու հաց ուտող այդ մարդկանց այդպես անհոգ կերպով ծաղրելը գլուղի եւ լավ, եւ վատ ապրողներին:

Սիմոնի եւ Աղունի միջեւ ծավալվող երկխոսությունը դառնում է տարբեր աշխարհայացք ունեցող մարդկանց երկխոսություն. դա ավանդականի եւ նորի հակադրությունն է, երբ կյանքն ուղղակիորեն, անմիջականորեն ընկալողն ու ապրողը հակադրվում է սառը բանականությամբ շարժվող, հաշվարկ-պահանջներ առաջ քաշող մարդկանց:

Անվերջ վեճ ու կռիվների մեջ կարեւոր տեղ է գրավում Սիմոնին պարտք ունեցողների հարցը: Վարպետը համոզված է, որ երբ փող ունենան, մարդիկ իրենց պարտքը կտան: Սաքոն Կիրովականում ոչխար կծախի, պարտքը կտա: Կինն այլ կերպ է մտածում:

«- Բա որ,- ասաց Աղունը,- նա Կիրովական ոչխար ծախի, Կիրովական քաղաքից փող ետ կբերի՝ որ քո պարտքը տա: Դու ետ կբերեիր»:

- Ինչո՞ւ չի բերի:

- Կտա, Սիմոն, խելք կառնի, չիթ կառնի, կոշիկ կառնի:

- Այո,- ասաց Սիմոնը:

- Բա ի՞նչ ենք անելու:

- Հաց ենք ուտելու,- ասաց Սիմոնը:

- Հացը չի փախչի: Պարտքը:

- Հիմա չունեն:

- Օ՜ֆ-օ՜ֆ, ծաղկած ծառին գնաս՝ կշորանա» (Բ., 63-64):

Դժվար չէ հասկանալ, թե որքան տարբեր են նրանք. մեկը՝ հարձակողական ու հաշվենկատ, մյուսը՝ անմիջական ու բացսիրտ: Սիմոնն ավանդական պատկերացումների շրջանակում է, իսկ Աղունը նոր պահանջների եւ ապրելաձեւի կրողն է, որ իրեն հակադրում է միջավայրին, քանի որ լավ ապրելու հոգսը դարձրել է առաջնային, Սիմոնը լավ ապրելը հասկանում է ընդհանուրի շահի մեջ սեփական «օգուտը» տեսնելում:

Այսուհանդերձ Մաթեոսյանը միայն սրանով չի սպառում ասելիքը: Նրան մշտապես հետաքրքրում են այնպիսի մարդկային որակներ, որոնք «անշոշափելի» են, «չբռնվող»: Աղունը տեսնելու, լուելու, տեսածը չտեսնել տալու ներքին հպարտությունը չունի, ինչը բնորոշ է ծմակուտցիներին:

Այս իմաստով շատ կարեւոր է Աբելի պառավը. նա դարավոր սովորույթների կրողն է, անառարկելի՝ իր ծանրակշիռ բնավորությամբ: Նրա ընկալմամբ՝ ամուսնու եւ կնոջ կապն ավելին է, քան սոցիալական հարաբերություններից ածանցված պայմանականությունները, որտեղ երկրորդական են անգամ ծնողների ու երեխաների միջեւ եղած կապերը: «Լավ է թե վատ է՝ մարդն է քոնը. ամեն մեկը իրենը գտնում է՝ քոնը քո մարդն

է. քառասուն տարեկան կորցրիր, թե ութսուն՝ ամենամեծ կորուստդ է», այդ դեպքում «գու քեզ ես կորցնում, քանզի ոչնչի պետք չի լծի կենտեզը» (Բ., 34):

Հայոց ավանդական ընտանիքը, որ արտահայտվում է Աբելի պառավի մտորումների, նաեւ Ադունի հիշողությունների մեջ, ներկայանում է տղամարդու եւ կնոջ՝ ամուսինների միջեւ եղած ամուր միասնությամբ կայացած ամբողջություն, որտեղ այնքան մեծ է հարգանքը միմյանց նկատմամբ: Նրանք գիտեն՝ հացը, որ արարում են, հեշտությամբ չի ստեղծվում, ընտանիքը, որտեղ հավաքված են մերձավորները, ամեն մեկն իր գործին է, եւ ոչ ոք մյուսին չի խանգարում, քանի որ նրանք աշխարհից որեւէ բան չեն պահանջում, այլ ապրում են իրենց կյանքը՝ տեւական, անընդմեջ աշխատանքով կայացնելով սեփական տնտեսությունը: Այստեղ դժվար է խոսել շքեղ, բարեկեցիկ կյանքով ապրելու մասին, քանի որ ամեն ինչ ձեռք է բերվում համառ աշխատանքով, իսկ ստացված արդյունքն էլ բավարարում է ապրելուն: Նրանք գոհ են իրենց ապրած օրից եւ ավելորդ պահանջներ չեն դնում իրենց կամ ուրիշների առջեւ:

Ընտանեկան, մարդկային հարաբերությունների նախնական ձեւերի արտահայտություն է «Քննություն» պատմվածքը, որտեղ կարեւորվում են համայնֆային միասնական կենսաձեւերը: Եթե Սելինջերի Քոլֆիլդը («Փրկիչը տարեկանի արտում») դառնություն ու կեղծիքի աշխարհից փախչում է վերացական մի աշխարհ, որտեղ կարողանում է մի պահ ինքն իր հետ լինել, ապա Մաթեոսյանի Արտյուշ Սողոմոնյանը տրամագծորեն հակադիր է սելինջերյան (արեւմտյան) ընկալումներին: Մաթեոսյանի հերոսն ունի իր աշխարհը, որ անփոխարինելի է. նա ոչ թե պատրաստվում է կյանք մտնել, այլ պարզապես ապրում է իրեն բաժին հասած կյանքը: Նա վախ չունի անհայտությունից, քանի որ նրա համար ամեն ինչ որոշակի է, եւ այս ամենը պայմանավորված է համայնքային միասնական կենսաձեւերի ներքին զգացողությամբ, որտեղ ընտանիքը համայնքի կենսապահովման ներքին բջիջն է եւ գոյատեւում է միջավայրի հետ ունեցած կապերով: Գյուղից քաղաք գնացած տղաները, որ ցանկանում են բարձրագույն հաստատություններում սովորել, իրենց հետ տեղեկանք են վերցրել, որտեղ գրված են բոլորի անունները: Այնպես որ վեցերորդ օրվա երեկոյան, երբ տղան խոսում էր տպավորություններից, առաջինը խոտհարքից է պատմում, իր հիացմունքն է արտահայտում նախագահի մասին, վարորդից, ընկերներից, ծիրանի

գողությունից, պահակի համար «թեյի գալեթ» բերելուց, լեռնանցքի ռեստորանում քեֆից:

«Իսկ հայրս.

– Գնալիս ծիրան գողացա՞ք: Վերադարձին գալեթ բերիք պահակի համար: Հարցերը գիտեիր, բայց չուզեցի՞ր ուսանող դառնալ: Դարչինով թեյը շատ լավն է: Եւ ընդհանրապէս մայրիկդ շատ լավ թեյ է պատրաստում: Դեսը տուր մուրաբան...»⁷:

Կյանքի կենսական ձեւերի փառաբանումն է պատումի ավարտը: Առօրեականի հմայքն ամենից կարեւորն է, այն չի կարելի փոխարինել կեցութեան կաղապարներով եւ կյանք դարձնել մի բան, որն իրականում էականը չէ, եւ ձեռքից բաց թողնել ամեն օրը լիարժեքորեն ապրելու հնարավորութիւնը:

Ավանդական ընտանիքում ամեն ոք ունի իրեն «հատկացված» տեղը. տունը ղեկավարում են հայրը եւ մայրը, երեխաները անտարբեր չեն նրանց հոգսերի հանդեպ ու նաեւ իրենց հոգսն ունեն, բայց ամեն ինչ ենթարկվում է խիստ աստիճանավորման, տան մեծը կարգավորում է հարցերը, ոչ ոք անտարբեր չի կարող մնալ մյուսի առջեւ ծառացած խնդրի հանդեպ եւ այլն: Ընտանիքի հոգսը բոլորինն է, եւ նրանք միասնաբար են փորձում հաղթահարել դժվարութիւնները:

Ավանդական կապերը հնարավորինս դիմակայում են նորի ներգործութեանը: Գիքորին («Ալիս») միանգամայն անտեղի է թվում գլուղ եկած հովեկների անհոգ կեցվածքը. նրանցից ոչ ոք չի ցանկանում սեփական ընտանիքին ինչ-որ կերպ օգնել: Այդ պարագայում Գիքորին ամեն ինչ հանգած ու իզուր թվաց՝ չաշխատող ջրաղացի ջրի, ոտքի վրա փտող ծառի, տակին փռված արտ չունեցող արեւի նման: «...Գետակը պիտի բաժանված լիներ մարգերի մեջ, աղջիկների մոր դիրքը իսկական բուրդ լվացողի էր, աղջիկները պիտի մոռ հավաքեին, հանդի տանձ հավաքեին, հնձվորի համար պիտի ջուր տանեին, վիթխարին պիտի կանգներ դեզի տակ ու խոտ տար դիզողին...» (Ա., 164):

Եթե Գիքորի համար ընտանիքի հոգսը թեթեւացնելն ընտանիքի անդամների պարտքն է, եւ դա ընտանիքի ղեկավարի համար ուրախութիւն էր լինելու, ապա հովեկ աղջիկների համար նման պահանջն ուղղակի ծիծաղելի էր: Գիքորի համար աշխարհը «փչացել ու բարդացել» է: Մարդկանց միջեւ եղած ավանդական կապերի արժեզրկումն ակնհայտ

⁷ Հ. ՄԱԹԵՒՈՍՅԱՆ, Օգոստոս, Երեւան, 1967, էջ 49:

է «գյուղաքաղաք» ավանում, որտեղից Գիքորն հաց է բերելու: Այստեղ ինքնավերահսկողությունն ու հարգանքը դիմացինի հանդեպ իրենց տեղը զիջում են ամենաթողությունը: «Քաղաքի պես մեծ գյուղ է, չգիտեն ով ում աղջիկն է, ով ում տղան է ու իրարից չեն ամաչում» (Ա., 180): Մարդն աստիճանաբար օտարվում է աշխատանքից, հացի արարմանն իրենց մասնակցությունը չեն բերում ընտանիքի մնացած անդամները: Դժվար հացի ստեղծման հրճվանքը չտեսած սերունդը կախվածություն չի զգում ավագներից: Նա հացի հարցն ընդհանրապես «լուծված» է համարում, կարելորդ նրա համար ինքնահաստատումն է:

«- Զէ, սովորությունն է: Իմոնք էդպես դուրս եկան՝ իրենք իրենց համար:

- Լավ չի,- ասաց Գիքորը:

- Ա՛հ, ինձանից հաց չեն ուզում:

- Զեն ուզում:

- Դե ուզում են, բայց դե իրենք գիտեն՝ իրենց գործերը» (Ա., 181):

Ընտանիքի անդամների միջեւ եղած կապերի ձեւականացումն ու արժեզրկումը հիմն ի վեր շրջում են ընտանիքում ձեւավորված համակեցության կանոնները, նաեւ ընտանիքի նպատակը: Զէ՞ որ ընտանիքն ստեղծվել է, որպեսզի երեխան այնտեղ իրեն ապահով ու լավ զգա: Եթե հայրերն ու որդիները միմյանցից հոգեբանորեն անկախ են, կարող են ապրել առանց փոխադարձ պարտավորության, ապա ինչի՞ համար է այդ տունը:

Մաթեոսյանի հերոսները հայ ավանդական ընտանիքում ձեւավորված հարաբերությունները գուրգուրանքով պաշտպանելու կողմնակիցն են, իսկ երբ տեսնում են, որ այդ կապերը նոր ժամանակի ազդեցության տակ կարող են կորցնել իրենց նախնական, բնական արժեքն ու որակները, ցավ են ապրում, քանի որ ապրելու այլ՝ նպատակահարմար ձեւեր չեն գտնում՝ իրենց մտահոգությունները փարատելու:

Հայկական ընտանիքում շատ մեծ է կնոջ կամ սկեսրոջ դերը: Պատահական չէ, որ գրողի կերտած կերպարների շարքում հայ կանայք իրենց արժանի տեղն ունեն: Աղունն այս իմաստով բացառիկ է. հայ գրականությունը մինչեւ Մաթեոսյանը նման բնավորություն չի կերտել: Հենց միայն այն հանգամանքը, որ Աղունն է «բացում» մաթեոսյանական անկրկնելի աշխարհը, վկայում է այն մասին, թե որքան կարելորդ է հայ կնոջ դերն ընտանիքում եւ ընդհանրապես կյանքում: Տան

տղամարդը «բռնակալի» դերում չէ, ինչպես հաճախ ներկայացնում են նրան, ընտանիքում վերջնական առումով խնդիրները լուծվում են միասնական ջանքերով, քանի որ ե՛լ տղամարդու, ե՛լ կնոջ նպատակները համընկնում են, նրանք միասին են հաղթահարում կյանքի առաջադրած բարդությունները:

Ակնհայտ է, որ ընտանիքում բավականին մեծ են սկեսրոջ ունեցած իրավունքն ու պարտականությունները հարսի, նաեւ աղջիկների վրա, որոնք, եթե առանձին դեպքերում համաձայն չեն մեծի ասածներին կամ պահանջներին, այսուհանդերձ չեն կարող ամբողջությամբ անտեսել սկեսրոջ խոսքը, քանի որ տան ներքին կառավարումը նրա ձեռքում է, եւ նա իր կենսափորձով, իմաստությամբ գերազանցում է մնացածներին: Արեւի պառավը ոչ միայն հասկանում, ընկալում է տանը տեղի ունեցող դեպքերը, այլեւ գուլում կատարվող իրադարձությունները: Կնոջ դերն ընտանիքում այնքան մեծ է ու կարեւոր, որ շատ հաճախ տունը զուգորդվում է նրա անվան հետ:

Հայ կնոջ ընդհանրացված բնավորություն է Ծովինար խաթունը («Տախը»): Նա կանացի հեռահար բնազդով զգում է վտանգները եւ փորձում ելքեր գտնել դրանցից խուսափելու համար: Նա մտահոգ է ոչ միայն ընտանիքի, օջախի անունն ու վարկը պահելու, այլ իր երեխային կատարյալ, անթերի դարձնելու համար: Տարիներ հետո հիշելով նամակ-հանաձնարարականը գրելու պահը՝ «իր մեջ պիտի տեսնի, որ ինքը մայր է բոլորի՝ օտար տղամարդու ու ազգականի, ձիերի ու ցուլերի, հորթի ու քուռակի եւ մանավանդ ծերերի ու երեխաների վրա»⁸: Հրանտ Մաթեոսյանը հարցազրույցներից մեկում նկատում է, որ համաշխարհային պատմությունը հայ մորից ավելի մեծ գլուխգործոց չի ստեղծել. մեր մայրը կարծես աշխարհի մայրը լինի: Հայ կնոջ՝ ընտանիքը ջերմացնող, ընտանիքը ծաղկեցնող, բոլորի համար «մայր լինելու» զգացողությամբ է օժտել իր հերոսուհուն:

Շատ կարեւոր է կնոջ հավատարմության խնդիրը, որ դառնում է ընտանիքը ամուր պահելու կարեւոր նախապայման: Հակոբի կինը հավատարմության կրողն է. նրա տեսակն անդամաճան է ու վաղվա մեջ վախ չունի, քանի որ ընթացքը հավասարակշիռ է ու համընթաց: Նա այն տեսակն էր, որի համար «Աստծուց գրված էր... կինը նրա ցեղի եղբորը պիտի հեռացնի եղբորից ու զլխին տիրուհի դառնա, բայց

⁸ Հր. ՄԱԹԵՒՈՍՅԱՆ, Անտիպներ, հտ. Բ., Երեւան, 2017, էջ 522:

երբեք չի դավաճանելու իր տանն ու մշակին, ինչպես որ թագուհին՝ իր պետությունը»⁹:

Հրանտ Մաթեոսյանը կերտել է եւ մեկ այլ կնոջ կերպար, ինչը նրա ստեղծագործությունն բարոյափիլիսոփայական ընդհանրացումը կարելի է համարել: Խոսքը Հակոբի Արուսի («Տախը») մասին է, որն իր կենսափորձով, աշխարհին հայելու կարողությամբ մարդկանց միանգամայն այլ ելք է առաջադրում. «Ես ոչ Համբո հորեղբոր կողմն եմ, ոչ Պիպոսի ու ոչ էլ քո աշուղի, ես Աստծու կողմն եմ – բոլորն էլ պիտի ապրեն, ստեղծվել են, որ ապրեն»¹⁰:

Այսպիսով՝ Մաթեոսյանը հայ ավանդական ընտանիքում արժանի տեղ է հատկացնում ինչպես տղամարդուն, այնպես էլ կնոջը. նրանք հավասարապես կրում են կյանքի դժվարությունները եւ չեն պայքարում կյանքի դեմ դրանից ինչ-որ բան պահանջելու միտումով: Նրանք պարզապես ապրում են իրենց կյանքը: Ընտանիքի անդամները որոշակի պարտավորվածություն ունեն միմյանց նկատմամբ, քանի որ միասնաբար են ամբողջացնում հասարակության կենդանի բջիջը՝ ընտանիքը: Նրանցից յուրաքանչյուրը համոզված է, որ դիմացինի անմիջական ջանքով է պայմանավորված կյանքի խոշընդոտների հաղթահարումն ու կյանքը լիարժեքորեն ապրելու ցանկությունը: Այդ ընտանիքում խստորեն պահպանվում են բարոյական չափանիշները, իսկ եթե լինում են մեղանշումներ, ապա դրանք ունեն իրենց հիմնավորումները. սերունդը շարունակելու է տան ծովիսը վառ պահելու հրամայականն առաջնային է ինչպես տղամարդու, այնպես էլ կնոջ համար: Էլիսորը երեխա ունի Ռոստոմից («Տախը»), շրջապատը դա հասկանում է, իսկ Ռոստոմի չբեր կինն այդ երեխան մի քիչ էլ իրենն է համարում: Ընտանիքը, որտեղ երեխա չկա, դառնում է ավելորդ ու անտեղի: Ընտանիքի նպատակը երեխային ապահով պահելն ու սեփական օրինակով դաստիարակելն է, որն իր աշխատանքով հետագայում ծառայելու է համայնքին, հասարակությանը:

Մարդը կարող է երջանիկ լինել միայն իր ընտանիքում: «Եւ առհասարակ մարդուս բախտավորությունը իր տան խաղաղությունը եւ հրգանքն ու սերն է միմյանց նկատմամբ...» (Բ., 89):

Հրանտ Մաթեոսյանի ստեղծագործությունն այսօր առավել քան երբեք է անհրաժեշտ է ոչ միայն մեր ժամանակն իմաստավորելու, ինքներս

⁹ Անդ, էջ 466:

¹⁰ Վ. ԳԻՒԳՈՐՅԱՆ, Հրանտ Մաթեոսյան. ստեղծագործությունը, էջ 525:

մեզ ճանաչելու, այլեւ ավանդական արժեքները պաշտպանելու, այն այսօրվա ու վաղվա մեջ վստահելի խարիսխ դարձնելու իմաստով:

РЕЗЮМЕ

Автор статьи рассматривает проблемы армянской традиционной семьи и выявляет особенности семейных взаимоотношений в армянской среде, отличающиеся от западной модели семьи. Проблема еще более актуализируется на фоне всеобщих процессов глобализации, когда нивелируются и, по сути, обесцениваются веками сформированные моральные устои и взаимоотношения. В стремлении к своей цели человек склонен к «видовому» образу жизни (Восток), чем к «стадному» (Запад). Доминантному на Западе принципу «человек одинок» Матевосян противопоставляет другой принцип: «человек не одинок», как наивысший критерий человеческих взаимоотношений.

SUMMARY

In this article, the author examines the problem of the traditional Armenian family and reveals the peculiarities that distinguish the traditional family from the family relationships existing in the West. This problem is more important in the context of globalization, when the moral relations that have been leveled for centuries are actually devalued. People are more inclined to lead their lives in “species” (East) than in “a group” (West). Matevosyan contrasts the principle “a person is alone”, dominant in the West with another principle of “a person is not alone”, as the highest criterion of human relations.

